

Чаплигін О.В.кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри міжнародної економіки
Університету державної фіскальної служби України**СТРУКТУРА, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ І ФАКТОРИ
РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ НА
РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ**

У статті систематизовано підхід до визначення сутності та структури туристично-рекреаційних комплексів. Проведено аналіз наявних у науковій літературі методичних підходів до оцінки ефективності ТРК. Запропоновано показники оцінки впливу туристично-рекреаційних комплексів на соціально-економічне становище регіону.

Ключові слова: туристично-рекреаційний комплекс, рекреаційні ресурси, рекреаційний потенціал, інвестиції, інвестиційна привабливість туристично-рекреаційного комплексу.

В статье систематизирован подход к определению сущности и структуры туристическо-рекреационных комплексов. Проведен анализ существующих в научной литературе методических подходов к оценке эффективности ТРК. Предложены показатели оценки влияния туристско-рекреационных комплексов на социально-экономическое положение региона.

Ключевые слова: туристическо-рекреационный комплекс, рекреационные ресурсы, рекреационный потенциал, инвестиции, инвестиционная привлекательность туристическо-рекреационного комплекса.

Постановка проблеми. Стратегічна мета розвитку України полягає в максимальному задоволенні потреб населення країни й іноземних туристів. Проте без урахування історичних, геополітичних, економічних можливостей та специфіки окремих територій досягнути бажаного результату буде вкрай важко, саме тому проблема розвитку туристично-рекреаційного комплексу сьогодні стоїть досить гостро.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та методологічні основи розвитку ТРК започатковано в роботах таких авторів, як Є.С. Коротков, О.А. Крат, А.І. Муравйов, В.Ш. Рапотр. Вагомий внесок у теорію дослідження регіональних ринків зробили А.Б. Забалдіна, В.Ф. Кифяк, О.О. Любіцева, І.М. Школа. Проте існує багато питань щодо сучасних особливостей формування ТРК, що й надалі залишаються поза фокусом наукових досліджень, і саме важливість їх вивчення зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – дослідження специфіки, складників і факторів розвитку туристично-рекреаційного комплексу й оцінки його впливу на інвестиційну привабливість та економічний потенціал регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап розвитку будь-якої національної економіки характеризується підвищенням ступеня спрямованості діючих у ній господарських структур на вирішення соціальних завдань і

проблем, що стоять перед суспільством і державою. Для світової економіки 70–80-х років типовими були зміни, пов'язані з посиленням її цільової орієнтації на розвиток людини і соціальної інфраструктури. Людський фактор став не просто джерелом економічних можливостей, а й суворим екзаменатором соціальної дієздатності економіки.

Історичний досвід свідчить, що лише ті країни досягли процвітання, де вирішення соціальних проблем, поліпшення життя народу і всебічного розвитку членів суспільства є нагальною потребою самого господарського розвитку [2]. Поняття соціальної сфери досить багатогранне. До неї належать різні галузі національної економіки: установи охорони здоров'я, освіти, культури, підприємств торгівлі і громадського харчування, відпочинку та ін. Важливе місце серед галузей соціальної сфери національної економіки належить активному відпочинку населення (рекреації).

Ще в 60-ті роки у західноєвропейських країнах відбулися істотні зрушення в структурі духовних цінностей суспільства. Відомий німецький соціолог Ст. Фрейер назвав цей процес переходом «від суспільства робочого часу до суспільства вільного часу». Тенденція до збільшення вільного часу є об'єктивним фактором подальшого поступального розвитку активного відпочинку населення. Невипадково в економічно розвинутих країнах зростання громадського багатства супроводжується ско-

роченням частки грошових витрат на харчування та предмети розкоші в структурі загальних споживчих витрат громадян.

Актуальність питання щодо формування та розвитку регіональних туристично-рекреаційних комплексів (ТРК) визначається декількома обставинами. По-перше, це перетворення туризму в одну з провідних галузей світової економіки, оборот коштів в якій вище, ніж в автомобілебудуванні, електронній промисловості або сільському господарстві. По-друге, результативність функціонування регіонального господарства у цілому і туристичній галузі зокрема значною мірою залежить від того, наскільки злагоджено спрацьовані різні елементи споживчого комплексу, прямо або побічно залученого в процеси реалізації турпослуг населенню. По-третє, зростання добробуту населення істотно впливає на стимулювання попиту.

Активний відпочинок (рекреація) являє собою складне соціально-економічне явище. Як елемент соціальної сфери рекреація сприяє не тільки збереженню здоров'я і робочої здібності, але й задоволенню культурно-освітніх потреб населення, тому потреба в рекреаційних послугах є комплексною і включає в себе сукупність приватних потреб (фізичних, духовних, інтелектуальних, емоційних, соціальних) [3, с. 130].

Нині потреба в рекреаційних послугах набуває все більш яскраво виражену соціальну спрямованість, стаючи потребою не тільки у відновленні біоенергетичного потенціалу індивідуума для посилення його життєдіяльності, але і в забезпеченні його різноманітних функцій у трудовій діяльності та соціальної активності. Для визначення потреб населення в рекреації необхідно проаналізувати дію сукупності факторів, що впливають на її формування та розвиток, серед яких доцільно виділити такі:

1. Фактори, що діють на рівні продуктивних сил:

1.1. Загальноекономічні чинники: загальний рівень розвитку національної економіки, обсяг і структура виробництва продукції і послуг, що задовольняють комплексну потребу населення у відпочинку.

1.2. Демографічні фактори: стан здоров'я та фізіологічні особливості, статеві віковий склад населення, сімейний стан, ступінь урбанізації та співвідношення міського і сільського населення. Всі вони визначають потребу лише в загальному вигляді.

2. Фактори, що впливають на рівень виробничих відносин:

2.1. Фактори, що діють на стадії виробництва, серед яких: розподіл населення по галузях і сферах зайнятості, професійний склад трудових ресурсів, умови праці, тривалість щорічної відпустки та час її надання.

2.2. Фактори, що діють на стадії споживання, серед яких виділяються показники, що характеризують ступінь задоволення різноманітних потреб населення (крім потреби у відпочинку).

3. Фактори, що впливають на формування відносин. До них належать такі показники: культурний рівень населення і його диференціація, тип культурного життя, соціальний склад населення, організація реклами та інформації, а також соціально-психологічні фактори: інтенсивність культурних і ділових зв'язків, широта спілкування з туристами, вплив моди, національні традиції.

4. Фактори, що формують платоспроможний попит. Дану групу факторів характеризують такі показники: розподіл національного доходу, суспільні фонди споживання, грошові доходи населення та їх диференціація, ціни на путівки і інші рекреаційні послуги, транспортні тарифи та вартість проїзду до місця відпочинку. Наявна ситуація на ринку рекреаційних послуг на початку третього тисячоліття багато в чому визначається саме цією групою факторів [5, с. 47–48].

Одним із сучасних шляхів задоволення потреб населення в рекреаційних послугах є формування рекреаційних комплексів. Ці комплекси являють собою складну багатогалузеву і багаторівневу структуру. У статті мова йде про макрорівень цієї структури, тобто рівень національної економіки.

Можливість формування РТК є ядром соціального блоку національної економіки і за гарної внутрішньої організації та широких міжнародних зв'язків може стати одним із найбільш дохідних джерел національної економіки. Під рекреаційним потенціалом розуміється єдина система природних, спортивно-туристських, лікувально-оздоровчих і соціально-культурних підсистем, які характеризуються функціональною взаємопов'язаністю і територіальною цілісністю, що приводиться в рух пов'язаними з нею галузями (сільське господарство і харчова промисловість, пасажирський транспорт і зв'язок, торгівля і громадське харчування).

Завдання, які вирішуються під час формування рекреаційного комплексу, розподіляються так:

- раціональне розміщення рекреаційних установ по території країни з урахуванням природно-кліматичних та інших умов;

- усебічне й ефективне використання наявних рекреаційних ресурсів;

- формування оптимальних пропорцій між галузями рекреаційного комплексу;

- досягнення оптимального співвідношення між галузями спеціалізації, супутніми галузями та інфраструктурою;

- створення місцевих ремонтних, реставраційних та будівельних баз;

- забезпечення послугами комунально-побутового і культурного обслуговування, громадського харчування, споживчими та сувенірними товарами;

- розвиток високопродуктивного сільського господарства і харчової промисловості, що максимально забезпечують потреби відпочиваючих і місцевого населення у високоякісному продовольстві;

- розвиток сучасної транспортної системи, всіх видів зв'язку і сучасного сервісу, всебічний розвиток і раціоналізація внутрішньорайонних і міжрайонних транспортних зв'язків;

- забезпечення зайнятості населення та раціональне використання трудових ресурсів;

- забезпечення безпеки як місцевого населення, так і очікуваного контингенту туристів і відпочиваючих [7, с. 98–100].

Рекреаційні ресурси складаються із сукупності природних і штучно вироблених людиною об'єктів, придатних для створення умов для задоволення потреб населення в активному відпочинку і повноцінному лікуванні. Динамічний розвиток рекреаційного комплексу національної економіки вимагає наявності обох груп ресурсів та поєднання їх у складній структурі туристично-рекреаційного комплексу регіону.

Туристично-рекреаційний комплекс регіону – це сукупність економічних відносин між основними його учасниками для формування

попиту і пропозиції туристичних послуг. Це сукупність виробництва і сфери послуг для населення, де інвестиційні ресурси спрямовуються для підвищення економічної та соціальної ефективності, яка виражається в задоволенні потреб у підтримці здоров'я і працездатності громадян.

Дане визначення включає в себе основні функції туризму і водночас розкриває характерні особливості останнього, які представляють його як:

- особливий суб'єкт мезорівня;

- об'єкт економічного управління з боку держави для реалізації соціальної політики, що забезпечує підтримку життєдіяльності людини;

- сферу, де інвестиційні кошти виступають як ресурсне забезпечення галузей виробництва і сфери послуг, що входять до складу туристично-рекреаційного комплексу;

- сферу розміщення інвестиційних ресурсів для збільшення їх первісної величини (участь в реальному інвестуванні);

- сферу виникнення фактора ризику.

На рис. 1 представлено базові та другорядні елементи ТРК, які в сукупності здатні забезпечити:

- формування умов для активізації інвестиційної діяльності в галузях виробництва і сфери послуг ринкового простору регіону, які входять до складу ТРК, і забезпечення економічного зростання на основі інвестиційного складника;

Рис. 1. Елементи туристично-рекреаційного комплексу регіону

Джерело: складено на основі [1, с. 120]

- приплив національних та іноземних інвестицій у регіон;

- трансформацію заощаджень населення в інвестиції;

- перерозподіл тимчасово вільних грошових коштів споживчого, промислово-фінансового комплексу регіону та коштів, що надходять з інших джерел, в інвестиційні ресурси, що спрямовуються на збереження і відновлення історико-культурної спадщини території [1, с. 121–123].

Таким чином, під час формування ТРК мають братися до уваги потенційні можливості регіону розвивати його. Під час розроблення програм розвитку туризму хоча і приймаються до уваги регіональні особливості, проте вони орієнтовані не стільки на проблеми включення ТРК у процеси розвитку території, скільки на напрямки його розвитку як окремої відокремленої сфери дії, що, на нашу думку, методологічно невірно.

У сучасних умовах основний акцент робиться не тільки на необхідності формування та розвитку туристично-рекреаційного комплексу з урахуванням потреб населення, але і з урахуванням їх можливостей. З огляду на це, вивчення ринкових механізмів функціонування і розвитку ТРК, зокрема врахування його територіальної орієнтації, повинно підтримувати і забезпечувати можливості поєднання ринкових механізмів з державною економічною політикою.

Своєю чергою, туристично-рекреаційний комплекс сприяє нагромадженню капіталу та спрямуванню його в реальний сектор економіки через будівництво об'єктів розміщення й інших інфраструктурних елементів. Тобто, з одного боку, даний комплекс сприяє збільшенню інвестиційного потенціалу регіону, з іншого – він дає змогу вирішити одну з головних соціальних проблем населення.

Розвиток туристично-рекреаційних комплексів (ТРК) впливає на соціально-економічне становище району, де розміщується комплекс, а також підвищує ефективність регіону в цілому. Розглядаючи розвиток ТРК із позицій теорії регіональної економіки, зупинімося на понятті «ефективність».

У теорії і практиці регіональної економіки аналізується сукупність видів ефективності: економічна, соціальна, екологічна; зовнішня і внутрішня; пряма і непряма. Проте існує проблема визначення сукупності показників або інтегрального показника ефективності щодо об'єктів, у нашому дослідженні – формування і розвитку ТРК. Дослідники виділяють досить велику кількість показників, за допомогою яких можна оцінити вплив ТРК на соціально-економічний розвиток території, проте найчастіше цей перелік є дуже великим і неструктурованим, що негативно впливає на ефективність проведення оцінки [6].

На нашу думку, необхідно проводити оцінку впливу ТРК на соціально-економічне становище території, що враховує глибину впливу системи на економіку регіону з виділенням національного та регіонального рівнів. Для поставлених цілей доцільно розглянути такі групи показників, як економічні, фінансові, соціальні та показники підприємницької активності. Пропонується така сукупність показників за виділеними групами:

1. Показники, що характеризують економічні аспекти впливу: інвестиції в основний капітал, середньомісячна заробітна плата зайнятого населення.

2. Показники, що характеризують фінансові аспекти впливу: доходи бюджету (єдиний податок на поставлений дохід для окремих видів діяльності, податок на майно), залишки грошових вкладів населення в банках.

3. Показники, що характеризують соціальні аспекти впливу: трудові ресурси, середньорічна чисельність зайнятих (працівників), кількість безробітних.

4. Показники підприємницької активності: кількість зареєстрованих індивідуальних підприємців, кількість суб'єктів малого і середнього підприємництва у вигляді юридичних осіб [4, с. 153].

Серед показників, що характеризують підприємницьку активність, нами виділено кількість зареєстрованих індивідуальних підприємців, представників малого та середнього підприємництва у вигляді юридичних осіб.

На нашу думку, виділені показники відповідають таким критеріям:

- відображають сутнісні характеристики функціонування ТРК (переважання малого і середнього бізнесу та індивідуального підприємництва і т. п.);

- кількість даних показників є мінімальною і достатньою для оцінки впливу ТРК на соціально-економічний розвиток регіону.

Економічні показники для оцінки впливу ТРК на розвиток території включають у себе інвестиції в основний капітал та середньомісячну заробітну плату зайнятого населення.

Привабливість території для інвесторів – найважливіша характеристика для формування і розвитку ТРК, у зв'язку із цим інвестиційна активність на території певних комплексів свідчить про ефективність розвитку ТРК, а також про позитивну соціально-економічну динаміку розвитку території. Крім того, величина інвестицій в основний капітал є основою для визначення ефективності інвестиційних процесів, які можуть бути розраховані як для ТРК у цілому, так і для окремих його елементів.

Висновки. Рекреаційний потенціал є невід'ємною частиною соціального блоку національної економіки. Під рекреацією розуміється активний відпочинок населення, засіб відновлення фізичних і духовних сил після повсякденної праці. Потреба в рекреаційних послугах є комплексною і включає в себе сукупність приватних потреб (фізичних, духовних, інтелектуальних, емоційних, соціальних), які формуються під впливом сукупності факторів. Реалізація поєднання видів рекреаційної діяльності та умов їх здійснення (елементів системи відпочинку) формують сукупність форм активного відпочинку. Під

рекреаційним комплексом розуміється єдина система природних, спортивно-туристських, лікувально-оздоровчих і соціально-культурних підсистем, які характеризуються функціональною взаємопов'язаністю і територіальною цілісністю, що приводиться в рух пов'язаними з нею галузями: сільським господарством і харчовою промисловістю, пасажирським транспортом і зв'язком, торгівлею та громадським харчуванням. Отже, рекреаційні ресурси складаються із сукупності природних і штучно вироблених людиною об'єктів, придатних для створення умов для задоволення потреб населення в активному відпочинку.

Список використаних джерел:

1. Алейнікова Г.М. Організація і управління турбізнесом : [навч. посіб.] / Г.М. Алейнікова. – Донецьк : Донецький ін.-т туристичного бізнесу, 2012. – 184 с.
2. Аналіз туристичної діяльності в 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tourism.gov.ua/>.
3. Галуза С.Г. Особенности регионального развития в Украине / С.Г. Галуза // Вісник економічної науки в Україні. – 2009. – № 4. – С. 127–135.
4. Лихоманова О.В. Стан і перспективи регіонального розвитку туризму в Україні / О.В. Лихоманова // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 6. – С. 149–155.
5. Мацола В.И. Рекреационно-туристский комплекс Украины : [учеб. пособ.] / В.И. Мацола. – Львов : Центр учебной литературы, 2007. – 183 с.
6. Розрахунки чисельності туристичних потоків та забезпечення ними обсягів споживання товарів та послуг туристичних та інших галузей економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tourism.gov.ua/>.
7. Федорченко В.К., Дворова Т.А. Історія туризму в Україні : [навч. посіб.] / В.К. Федорченко, Т.А. Дворова. – К. : Вища школа, 2002. – 195 с.

Chaplygin O.V.

STRUCTURE, SOCIO-ECONOMIC MEANING AND DEVELOPMENT FACTORS OF THE TOURISM COMPLEX AT REGIONAL LEVEL

The article systemized approach to defining the essence and structure of tourist and recreational facilities. It analyses methodological approaches to evaluating the effectiveness of tourist and recreational complex available in scientific literature and defines the main circumstances that stipulate the actuality of the formation and development of regional tourism and recreational complexes. The article considers main tasks to be solved in the formation of a recreational complex.

Tourist and recreational complex of the region is a set of economic relations between its main participants in order to form supply and demand of tourist services. This is set of production and service sector, where investment resources are directed to improve the economic and social efficiency, which is expressed in meeting needs in support of health and working ability of citizens.

Researchers highlight a fairly large number of indicators by which one can assess the impact of tourists and recreational complex on socio-economic development of the area, but often this list is very large and unstructured, which negatively affects the efficiency evaluation.

In our opinion, it is necessary to assess the impact of tourists and recreational complex on the socio-economic situation of the territory, taking into account the depth of the impact on the regional economy with separation on national and regional level. That is why the article deals with such groups of indicators as economic, financial, social and business activity indicators.

The article also analyses factors affecting the formation and development of recreation, such as: general economic factors; demographic factors; factors that are at the stage of production; factors acting on the stage of consumption; factors influencing the relationship; factors that shape effective demand.

Keywords: tourist and recreational complex, recreational resources, recreational potential, investments, investment attractiveness of the tourism industry.